

1. ANALOG CMOS TÜMDEVRE TEKNİĞİ

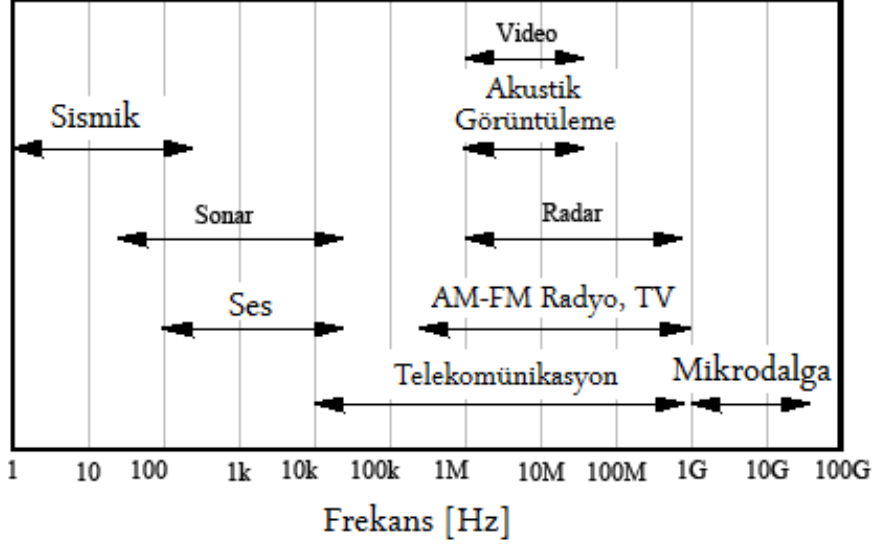
1.1. Giriş, Analog tümdevrelerde CMOS teknolojisinin yeri

Ortaya çıktığı ilk yıllarda daha çok sayısal sistemlerin gerçekleştirilmesinde yararlanılan CMOS teknolojisi, günümüzde, analog tümdevre yapı bloklarının oluşturulmasında gittikçe yaygınlaşarak kullanılmakta, literatürde sürekli olarak bu alanda yapılan yeni çalışmaları ve geliştirilen yeni devre bloklarını yansıtan yazılarla karşılaşılmaktadır. Bunun başlıca nedeni, gün geçtikçe analog ve sayısal sistemlerin içiçe girmesidir. Teknolojinin gelişmesiyle gittikçe küçülen eleman boyutları, CMOS teknolojisinin yüksek yoğunluklu karmaşık karma işaret işleme sitemlerinin tmleştirilmesinin yolu olarak önem kazanmasının başlıca nedeni olmuştur.

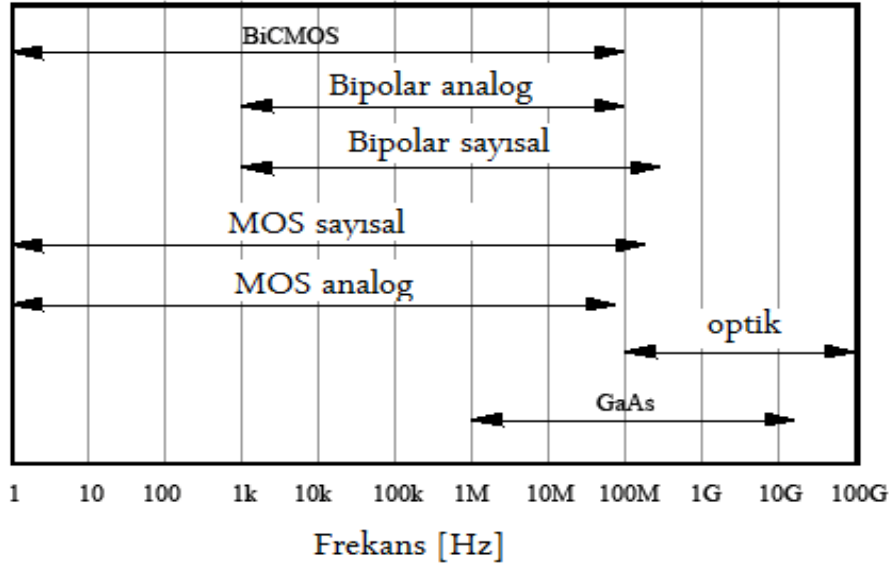
İşaret işleme uygulamalarının frekans bölgesine dağılımı Şekil-1.1 de görülmektedir. Yine bu uygulamaların hangi teknolojilerle gerçekleştirildikleri de Şekil-1.2’de gösterilmiştir.

İşaretlerin işlenmesinde sayısal sistemlerin üstünlüğünün tartışılmaz olmasına karşılık, *gerçek dünya* analogdur. Bu da analog sistemleri ve analog yapı bloklarını vazgeçilmez kılan en önemli etkendir. Analog yapı blokları ve sistemler, *sayısal dünya* ile *gerçek dünya* arasında bir köprü oluştururlar. Çoğunlukla, işaretin analogdan sayısala çevrilmesi yahut bunun tersinin gerçekleştirilmesi için gerekli olan presizyonlu kuvvetlendirme, süzme, örnekleme ve tutma, gerilim karşılaştırma, presizyonlu ikili kod ağırlıklı gerilim ve akım üretme vb. analog fonksiyonların gerçekleştirilmesine gereksinme duyulmaktadır. Alt sistemlerin eski teknolojide olduğu gibi, ayrı ayrı bipolar analog ve MOS sayısal bölümlere ayrılması ise, birçok durumda kılıflama maliyeti, baskılı devre üzerinde kaplanan yer gibi nedenlerle, istenen bir özellik olmamaktadır. Bunun yanı sıra, aynı işlevleri yerine getiren bloklar için MOS teknolojisi ile gerçekleştirilmede bipolar tranzistorlara göre çok daha az yonga alanı kullanılmaktadır. Günümüzde, teknolojinin gelişmesine paralel olarak MOS tranzistorların boyutları da küçülmüş, bu da belli bir yonga alanına çok daha fazla eleman, dolayısıyla çok daha fazla sayıda devre bloku sığdırılmasını sağlamıştır. 0.35µm, 0.25µm, 65nm gibi CMOS teknolojileri standart teknolojiler haline gelmişlerdir ve yaygın olarak kullanılmaktadır. Özellikle, sayısal sistemlerin tasarımında 65nm CMOS teknolojisi yüksek yoğunlukta

tümleşirme sağlamaktadır. 65nm boyutundan daha küçük boyutlu teknolojilerin geliştirilmesi ve kullanılması yönündeki çalışmalar da hızla sürdürülmektedir.

Şekil-1.1. İşaret işleme uygulamalarında kullanılan frekans bölgeleri

Şekil-1.2. Günümüz teknolojileriyle işlenebilen frekans bölgeleri

CMOS teknolojisiyle gerçekleştirilen bloklarının gittikçe yaygınlaştığı diğer bir alan da Radyo Frekansı (RF) uygulamalarıdır. Bu alanda gerçekleştirilen çalışmalar ve yeni uygulamalar artarak ve gittikçe yaygınlaşarak literatürde yer almaktadır.

Bipolar teknolojisi ile karşılaştırıldığında, MOS teknolojisinin analog fonksiyonların gerçekleştirilmesi açısından yararlı yanları olduğu kadar yetmez kalan özellikleri bulunduğu söylenebilir. MOS teknolojisinin bipolar tranzistörlerle göre önemli sayılabilecek sakıncaları şöyle özetlenebilir :

1. Aynı kolektör akımı için bipolar tranzistörlerin g_m geçiş iletkenliği MOS tranzistörlere göre kıyaslanamayacak kadar yüksektir.
2. Geçiş iletkenliğinden ileri gelen bu sakıncayı gidermek üzere, kazanç katlarında büyük değerli dirençler kullanılabilir. Ancak, MOS teknolojisi ile büyük değerli dirençler elde etmek oldukça güçtür. Bu dirençleri elde etmek için kullanılan kırmık alanı da o kadar fazla olmaya başlar ki, bunların kullanılması pratik olmaktan çıkar. Bu yüzden, MOS tranzistörlerle çalışılırken büyük kazanç değerleri elde etmek üzere aktif elemanlardan yararlanma zorunluluğu bulunmaktadır.
3. MOS tranzistörlerin frekans cevabı bipolar tranzistörlerinkine göre daha kötüdür.
4. İmalat sırasında meydana gelen eşleştirme sorunu yüzünden, işlemsel kuvvetlendiricilerin giriş dengesizlik gerilimi daha fazladır.
5. $1/f$ gürültüsü daha yüksek olmaktadır.

Bütün bu sakıncalara rağmen, günümüzde CMOS teknolojisi ile gerçekleştirilen analog devreler gittikçe yaygınlaşmaktadır. Bunun nedeni, daha önce de belirtildiği gibi, analog ve sayısal sistemlerin gün geçtikçe iç içe girmesidir.

Sayısal sistemlerde CMOS teknolojisinin kullanılması, analog sistemlerde de aynı teknolojinin kullanılabilir olması, ekonomik açıdan büyük yararlar sağlamaktadır. Bunun yanısıra, yüksek giriş direnci, çekilen akımın düşük olması gibi nedenler de CMOS yapıların sağladıkları temel üstünlükler arasında sayılabilir.

1.2. MOS tranzistoru karakterize eden temel bağıntılar

Analog tümdevrelerin analizinde kullanılacak temel bağıntılara kısaca değinmekte yarar vardır. MOS tranzistorun elektriksel özellikleri aşağıdaki bağıntılarla verilmektedir:

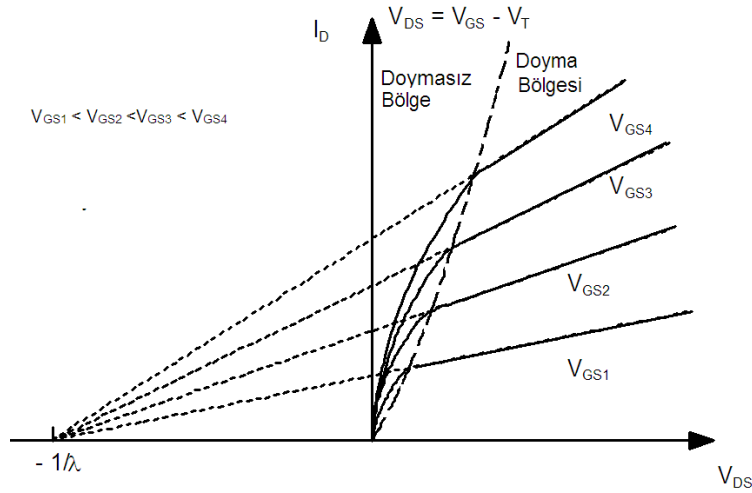
Doymalı bölgede $V_{GS} - V_T \leq V_{DS}$ için

$$I_D = \frac{1}{2} \frac{W}{L} \mu \cdot C_{OX} [V_{GS} - V_T]^2 [1 + \lambda V_{DS}] \quad (1.1)$$

Doymasız bölgede $V_{GS} - V_T \geq V_{DS}$ için

$$I_D = \frac{1}{2} \frac{W}{L} \mu \cdot C_{OX} [2 \cdot (V_{GS} - V_T) \cdot V_{DS} - V_{DS}^2] [1 + \lambda V_{DS}] \quad (1.2)$$

Bu bağıntılarda yer alan λ büyüklüğü, kanal boyu modülasyonu parametresi olarak isimlendirilir. λ büyüklüğü, BJT'deki Early olayını modelleyen Early gerilimine benzer biçimde tanımlanan bir büyüklüktür. Bu açıdan bakıldığında, MOS tranzistor için bir Early gerilimi tanımlanması halinde kanal boyu modülasyonu parametresinin $\lambda=1/V_A$ biçiminde ifade edilebileceği açıktır. Bu parametrenin geometrik tanımı Şekil-1.3' de görülmektedir .

Şekil-1.3. Bir NMOS tranzistorun çıkış özdeşleri üzerinde λ kanal boyu modülasyonu parametresinin geometrik tanımı.

Gövde-Etkisi

MOS tranzistorlarda etkili olan diğeri bir özellik de gövde etkisidir. Bir NMOS da kaynak ile savak arasındaki n tipi kanal ile p tipi katkılı gövde bir pn jonksiyonu gibi düşünülebilir. Kaynak-gövde ve savak-gövde jonksiyonlarından hiçbirinin iletim yönünde kutuplanmaması için, gövde ucu en düşük potansiyele bağlanmalıdır. Dolayısıyla, kanal ve gövde arasındaki jonksiyon tıkama yönünde kutuplanmış olur. Tıkama yönünde kutuplanmış bir jonksiyonun iki yanında oluşan fakirleşmiş bölge artan tıkama yönü gerilimiyle genişler. Buna göre, sabit geçit gerilimi altında akan I_D akımı, gövde potansiyelinin değiştirilmesiyle kontrol edilebilir. Bu olay, JFET lerde savak akımının geçit gerilimiyle kontrol edilmesine benzemekle birlikte, MOS tranzistorlar için istenmeyen bir durumdur. Zira, gövde etkisi I_D akımını azaltacak yönde etki etmektedir. Akımdaki bu azalmayı dengelemek üzere, geçit gerilimini arttırmak gerekir. Bu açıdan bakıldığında, gövde etkisinin V_T eşik gerilimini arttırdığı söylenebilir. Eşik gerilimindeki bu artma, V_{SB} kaynak-gövde gerilimi ve C de değeri 0.5 ile 2 arasında değişen, gövde katkılama oranına bağlı bir sabit olmak üzere

$$\Delta V_T = C\sqrt{V_{SB}} \quad (1.3)$$

bağıntısı ile verilmektedir.

Gövde etkisinin MOS tranzistorun eşik gerilimine etkisi

$$V_T = V_{T0} + \gamma \left[\sqrt{-V_{BS} + 2\phi_F} - \sqrt{2\phi_F} \right] \quad (1.4)$$

bağıntısıyla verilir. Bu bağıntıda γ büyüklüğü gövde etkisi faktörü, V_{T0} büyüklüğü $V_{BS} = 0$ ikenki eşik gerilimi, ϕ_F de Fermi potansiyelidir.

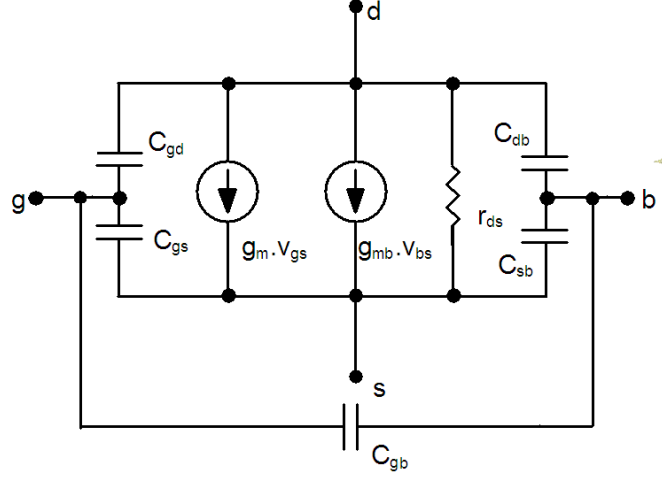
MOS küçük işaret modeli

MOS tranzistorun küçük işaret modeli Şekil-1.4'de görülmektedir. Analog uygulamalarda MOS tranzistorlar hemen hemen sadece doyma kullandıklarından, verilen model doyma bölgesi için geçerlidir. Modeldeki g_m geçiş iletkenliği (1.1) bağıntısından türev alınarak bulunabilir. Böylece

$$g_m = \mu \cdot C_{OX} \frac{W}{L} (V_{GS} - V_T) \quad (1.5)$$

yahut

$$g_m = \sqrt{2\mu \cdot C_{OX} \frac{W}{L} I_D} \quad (1.6)$$

Şekil-1.4. MOS tranzistorun küçük işaret modeli

$$g_m = \frac{2I_D}{V_{GS} - V_T} \quad (1.7)$$

olur. Bu bağıntılardan yararlanılarak MOS ile bipolar tranzistorlar karşılaştırılabilir. Bipolar tranzistorlarda kolektör akımı belli olduktan sonra

$$g_m = \frac{I_C}{\left(\frac{kT}{q}\right)} \quad (1.8)$$

bağıntısıyla mutlak olarak belirlenmiş olur. MOS tranzistorlarda ise eğim I_D doyma bölgesi savak akımı dışında tranzistorun geometrisine, yani (W/L) oranına da bağlı olmaktadır. g_{mb} iletkenliği gövde etkisini gösteren bir büyüklüktür ve gövde etkisi V_{BS} gerilimi ile arttığından, $\partial I_D / \partial V_{BS}$ şeklinde ifade edilir. Bu türev alındığında

$$\lambda_b = \frac{\gamma}{2\sqrt{[-V_{BS} + 2\phi_F]}} \quad (1.9)$$

olmak üzere

$$g_{mb} = \lambda_b \cdot g_m \quad (1.10)$$

bağıntısı elde edilir.

Devre hesaplarında λ_b katsayısından çok

$$\alpha_b = \frac{1}{1 + \lambda_b} \quad (1.11)$$

bağıntısıyla tanımlanan gövde etkisi faktörü kullanılmaktadır. Bağıntının çıkartılışına daha sonra değinilecektir.

r_{ds} (yahut r_o) çıkış direnci kanal boyu modülasyonundan ileri gelmekte ve

$$r_{ds} = \left. \frac{\partial V_{DS}}{\partial I_D} \right|_{V_{GS}=\text{sabit}} = \frac{1}{\lambda \cdot I_D} \quad (1.12)$$

bağıntısıyla verilmektedir. r_{ds} direncinin değeri megaohmlardan birkaç kiloohm mertebesine kadar değişebilir.

C_{gs} geçitten kaynağa ve kanalın kısılmamış kısmına ilişkin kapasitedir. Bu kapasitenin değeri birim yüzey kapasitesi C_{OX} ile geçit oksidi ile kaynak ve kanal arasında kalan alanın çarpıma bağlıdır ve

$$C_{gs} = \frac{2}{3} WLC_{OX} \quad (1.13)$$

bağıntısıyla tanımlanır. Bu bileşenin yanısıra, C_{gs} kapasitesinin geçitin kaynak bölgesine ilişkin bindirme kapasitesi nedeniyle sabit değerli bir parazitik bileşeni daha bulunmaktadır. Bu bileşenin de (1.13) bağıntısıyla verilen bileşene eklenmesi gerekir.

C_{gd} büyüklüğü, geçit ile savak arasında kalan bölgeden ileri gelen kapasitedir. Diğer kapasiteler için de benzer düşünceler ileri sürülebilir. Doyma bölgesinde çalışmada bu kapasite geçitin savak bölgesine ilişkin bindirme kapasitesinden oluşur ve çok küçük değerlidir. Ancak, kuvvetlendirici devrelerinde Miller etkisi nedeniyle bu küçük değerli C_{gd} kapasitesi en önemli kapasite olmaktadır.

Eşdeğer devrede yer alan C_{sb} ve C_{db} kapasiteleri, savak ve kaynak bölgeleri ile taban arasındaki tıkama yönünde kutuplanmış jonksiyonlara ilişkin kapasitelerdir. Bu jonksiyon kapasiteleri

$$C_{sb} = \frac{C_{sbo}}{\left(1 + \frac{V_{SB}}{\phi_0}\right)^{1/2}} \quad (1.14)$$

$$C_{db} = \frac{C_{dbo}}{\left(1 + \frac{V_{DB}}{\phi_0}\right)^{1/2}} \quad (1.15)$$

şeklinde tanımlanmışlardır. Bu bağıntılarda C_{sbo} ve C_{dbo} büyüklükleri ilgili jonksiyonlara ilişkin sıfır kutuplama kapasiteleri, V_{SB} kaynak taban gerilimi, V_{DB} savak taban gerilimi, ϕ_0 büyüklüğü de jonksiyonlara ilişkin potansiyel seddidir.

Geçit ve taban arasında yer alan C_{gb} kapasitesi geçit malzemesi ile tabanın aktif eleman bölgesi dışında kalan kısmı arasında oluşan parazitik oksit kapasitesidir.

KAYNAKLAR

- [1] H. Kuntman, Analog tümdevre tasarımı, Birsen Yayınları, İstanbul, 1998.
- [2] P.R. Gray, P. J. Hurst, S. H. Lewis, R.G. Meyer, Analysis and design of analog integrated circuits, John Wiley, 2001.
- [3] W. Sansen, Analog Design Essentials, Springer, 2006.
- [4] P.E. Allen and D.R. Holberg, CMOS analog circuit design, Oxford University Press, New York, 2002.
- [5] B. Rezaei, Design of Analog CMOS Integrated Circuits, Mc Graw Hill, 2001.
- [6] M. Steyaert, A. H.M. van Roermund, J. H. Huijsing, Analog Circuit Design RF Circuits: Wide band, Front-Ends, DAC's, Design Methodology and Verification for RF and Mixed-Signal Systems, Low Power and Low Voltage, Springer, 2006
- [7] F. Riedel, MOS Analogtechnik, Oldenburg Verlag, Wien, 1988.
- [8] P. Antognetti, G. Massobrio, Semiconductor device modeling with SPICE, Mc Graw Hill, 1988.
- [9] A.B. Grebene, Bipolar and MOS analog integrated circuit design, John Wiley, 1984.
- [10] R. Gregorian, G.C. Temes, Analog MOS integrated circuits for signal processing, John Wiley, 1986.